

Morfemele „goale” în verbul românesc: încă o dovadă a *romanității* morfologice a limbii române

Martin Maiden

Una dintre problemele cele mai intractabile ale morfologiei istorice a limbilor romanice este elementul aparent „gol” din punct de vedere semantic și funcțional, care, în toate limbile romanice, vine imediat după rădăcina verbală și care, în cele mai multe limbi, apare doar la unele persoane ale prezentului. Mă refer la formativele (sau „augmente”) *-ez* (la conjugarea I) și *-esc* (la conjugarea a IV-a) ale limbii române, care se manifestă și în alte limbi (în mod particular, în dialectele limbii italiene).

Consider că până acum nu a fost considerată cu atenția cuvenită poziția limbii române în analiza respectivei probleme. Chiar și cele mai importante studii comparative se mulțumesc cu o simplă descriere a acestor formative și a distribuției lor paradigmatică, fără să aibă în vedere valoarea datelor românești pentru o înțelegere mai profundă a naturii acestor augmente în perspectiva romanică generală. În plus, este răspândită între lingviști un fel de estetică „simetrică”, potrivit căreia fiecărei forme independente ar trebui să-i corespundă o semnificație proprie. Așadar, sau augmentul și-ar mai păstra o anumită semnificație, sau el nu mai este un element autonom al structurii morfologice, ci o parte integrală a rădăcinii. Însă varietățile dialectale românești oferă prețioase dovezi, pe de o parte, ale „autonomiei” structurale a augmentelor, iar pe de altă parte, ale adevăratei „vacuități” semantice a lor.

Știm că *-ez* își are originea într-un afix grecesc cu valoare intensivă, pe când *-esc* ar fi avut o valoare ingresivă sau transformativă în latina târzie. Alberto Zamboni (1981, 1983) a și susținut – în două articole pe care le consider cele mai comprehensive discuții asupra problemei – că în varietățile dialectale italienești ar mai supraviețui aceste valori în respectivele augmente. Totuși, am încercat să demonstrez, într-un alt studiu (în pregătire), că numai unei părți din augmentele respective li se poate atribui un sens, pe când multe altele sunt lipsite cu desăvârșire de orice sens, ceea ce înseamnă că nu se poate vorbi despre o semnificație generală a lor. Pentru a înțelege natura celor două augmente, trebuie considerate, dintr-o perspectivă cu adevărat comparativă, mai de aproape varietățile dialectale românești. Acestea dovedesc faptul că augmentele sunt lipsite de vreo semnificație proprie și că pot fi, în același timp, elemente autonome ale structurii morfologice. Dar aceste constatări ne conduc la un paradox: anume că, în ciuda lipsei lor de semnificație, ele se mai comportă, din punct de vedere diacronic, ca și cum ar avea un sens propriu. Rezolvarea acestui

paradox dezvăluie importanța în analiza morfologică a verbului românesc și romanic a unui tip de semnificație exclusiv morfologică.

În română, schimbările analogice privind forma de imperativ la persoana a 2-a tratează augmentul ca pe o unitate autonomă. Verbele românești din conjugările a II-a, a III-a și a IV-a își formează imperativul cu *-e* sau cu *-i* (de exemplu: *vezi*, *auzi*, *mergi* /vs/ *rade*, *îchide*, *pune*). La modul imperativ, flexiunea depinde în parte de tranzitivitatea verbului, cele tranzitive preferând să aibă *-e*, în timp ce unele verbe au *-e* numai când urmează un pronume clitic (*crezi!* /vs/ *crede-l!*). În anumite cazuri, distribuția lexiunii este pur și simplu lexicală (cf. *vezi*, *auzi*). Dovada „autonomiei” formale a augmentului *-esc* este faptul că acesta are întotdeauna, și independent de verbul din care face parte, forma de imperativ *-ește!*: alături de *iubește!*, *primește!* avem și *zâmbește!*, *trăiește!* etc.¹

Vacuitatea augmentului românesc este subliniată de frecvența ridicată cu care, chiar și facultativ, el poate lipsi, parcă fără distincție semantică, deja în secolul al XVI-lea. În plus, pentru fiecare verb care are *-ez* într-un anumit grai există și graiuri în care se atestă lipsa acestui augment, extinderea geografică a prezenței sau a lipsei acestuia variind de la un verb la altul². În ciuda unor anumite cazuri în care se poate, eventual, discerne o diferență semantică, este sigur faptul că nu se poate atribui augmentului nici un sens general care să fie omniprezent. În marea majoritate a cazurilor, el este cu totul lipsit de semnificație³.

Din acest punct de vedere, sunt extrem de interesante graiurile istroromâne (vezi Pușcariu 1926: 168, Kovacec 1971: 136-142). În afara acestora, *toate* dialectele românești au *-ez*. Astfel, în timp ce româna are *lucrez*, *durez* /vs/ *lucrăm*, *durăm* etc., istroromâna are exclusiv tipul *'lukru*, *'duru* /vs/ 1 pl. *lu'kran*, *du'ran*. E de netăgăduit faptul că și istroromâna a avut odată acest augment. Frapant este că acesta a dispărut cu desăvârșire, nelăsând nici o rămășiță lexicalizată. Acest fapt înseamnă că nu s-au pierdut formele întregi ale verbelor în discuție, care conțineau augmentul, ci că s-a pierdut pur și simplu augmentul însuși, ca element autonom și ușor „separabil”.

Există și un alt indiciu al autonomiei augmentelor, precum și al lipsei de semnificație lingvistică a acestora. Potrivit d-lui T. Cotelnic (1999: 45), autoritățile lingvistice din Republica Moldova din perioada anilor '60-'70 ar fi impus augmente la verbe care în româna literară nu existau, și asta în vederea unei întăriri a deosebirilor dintre așa-zisa „limbă moldovenească” și limba

¹ Vezi și Orza 1978: 48, Papahagi 1925: lxix.

² Orza 1978.

³ Lombard 1954/55: 487. Pentru fluctuații între formele cu sau fără augmentativ, chiar și în aceeași frază, vezi Lombard *ibid.*, 509 ș.u.

română. Așadar, au fost folosite atât independența formală a augmentelor, cât și vacuitatea lor semantică în scopul exploatării acestora doar ca simboluri politice.

Oare, într-adevăr, sunt augmentele lipsite în întregime de semnificație? Nu mă refer la cazuri particulare, unde, eventual, se pot identifica nuanțe semantice între variantele cu sau fără augment (precum *manifest* – *manifestez*). Chiar dacă Rodica Orza a demonstrat (1978: 39) că unele verbe cu *-esc* își mai păstrează valoarea incoativă, e evident că marea majoritate a acestora nu are nici un sens incoativ (cum ar fi *a iubi*, *a trăi*, *a găsi*). Printre verbele identificate ca având augmentul în aproape toate graiurile apar și *a cârpi*, *a cloci*, *a cosi*, *a dori*, *a plăti*, *a pofti*, *a tuși*, *a urî*, al căror sens incoativ îl consider minim sau inexistent. Cea mai bună dovadă a vacuității semantice a celor două augmente este faptul că unul și același verb poate avea augmentul în unele graiuri, pe când în altele poate să apară fără acesta. Cât privește cazul lui *-ez*, atlasele lingvistice demonstrează că acesta tinde să lipsească în graiurile vestice și nordice, cu specificarea că extinderea geografică a augmentului se pare că variază de la un verb la altul. Deseori, prezența lui – consemnată deja în secolul al XVI-lea – este facultativă, neavând nici o valoare semantică. În plus, descrierile graiurilor românești pomenesc frecvent de cazuri în care unul și același subiect șovăiește între folosirea și omiterea augmentului, uneori și în aceeași frază, și acest fapt fără nici o nuanță semantică⁴.

În pofida vacuității lor semantice, este frapant și paradoxal faptul că în dezvoltarea limbii române și a dialectelor românești, augmentele par să aibă *aceeași valoare*, fiind tratate ca *echivalente*, acest fapt manifestându-se mai ales prin *substituirea* unui augment cu altul. Precizăm că deja în secolul al XVI-lea aflăm cazuri sporadice în care *-ez* înlocuiește pe *-esc* (Lombard: 1954/55: 776n1). Ionică (1974: 244f.) dă o listă cu verbe, din amândouă conjugările, care, în dialectele oltenesti meridionale moderne, pot să aibă fie *-ez*, fie *-esc* (*a îmbăligăra* – *îmbăligăresc*, *a gunoi* – *gunoiez* sau *gunoiesc*), pe când Mărgărit și Neagoe (2000: 20) atestă, în graiurile românești din Bulgaria nordoccidentală⁵⁵ – *eaște* în loc de *-ează*, în verbe ca *a steriliza* și *a interesa*. Coja (1968: 32, 33) observă că *-ează* pentru *-ește* se aude frecvent în comentariile sportive, și că mulți vorbitori conjugă *a datora* cu *-esc* la persoana a III-a plural. În dialectele istroromâne, multe verbe de conjugarea I primesc *-esc* (Pușcariu 1926: 167), în timp ce *-ez*, care trebuie să fi fost prezent în trecut, lipsește cu desăvârșire. Explicația cea mai plauzibilă a acestui fapt este că *-esc* a *înlocuit*, pur și simplu, pe *-ez*.

⁴ Vezi, de pildă, Teaha 1961: 96, Ionică 1974: 145, Rusu 1984: 262; 335.

⁵ E adevărat că aceste înlocuiri pot să fi fost sprijinite de o tendință de ezitare între conjugările I și a IV-a (vezi Jordan 1935) privind verbele respective, dar este clar că tocmai augmentul se deosebește prin ușurința cu care acceptă înlocuirile.

Am văzut că *-ez* și *-esc* au fost adeseori tratate în varietățile românești ca variante, diferite nimei în funcție de conjugare, ale aceleiași entități subiacente. Fenomenul de substituție între cele două elemente ne amintește de fenomenul cunoscut al așa-zisei „nivelări” analogice a alomorfelor, fenomen care reflectă identitatea semantică a acestora. Referitor la augmentele noastre, ceea ce vreau să susțin este faptul că și acestea sunt semantic identice, nivelările schițate mai sus conducând cele două augmente către o valoare semantică identică. Paradoxul unei identități semantice fără conținut semantic se rezolvă dacă admitem, după cum deja au făcut unii lingviști (ca Mark Aronoff), că trebuie recunoscute cel puțin două tipuri de „semnificație”: pe de o parte, o semnificație care privește referenții externi, fie lexicali, fie morfosintactici, iar pe de altă parte, o semnificație a entităților care sunt elemente cu adevărat autonome și exclusiv morfologice. Semnificația lui *-ez* și *-esc* este doar una morfologică: ‘morfemul (sau elementul) care apare între rădăcină și flectiv în paradigma verbală’. Descrierea aparent naivă a augmentelor pe care am face-o dacă am încerca să realizăm o analiză preliminară a structurii morfologice a verbului reprezintă o realitate psihologică, după cum dovedesc schimbările morfologice pe care le-am prezentat. Subliniez că nu este vorba de o constatare simplistă, deoarece aceste elemente aparent „goale” sunt și elemente morfologice autonome, cu un conținut semantic real, dar exclusiv morfologic. Și, ca atare, ele trebuie recunoscute nu numai în analiza varietăților românești, ci și în studiul mai extins al augmentelor prezente în alte limbi romanice.

Bibliografie

- Aronoff, M., *Morphology by Itself*, Cambridge, MIT Press, 1994.
- Coja, I., *Notă asupra flexiunii verbale la persoana a III-a*, „Studii și cercetări lingvistice”, XI, 1968, p. 29-34.
- Cotelnic, T., *Despre verbele cu sau fără sufixele gramaticale -ez, -esc*, „Limba română”, XXXXVIII, 1999, p. 43-46.
- Ionică, I., *Graiurile din sudul Olteniei*, Universitatea din București, 1974.
- Iordan, Iorgu, *Forme de conjugare mixtă în limba română*, „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, II, 1935, p. 47-127.
- Kovačec, August, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei Române, 1971.
- Lombard, Alf, *Le verbe roumain. Etude morphologique*, 2 vols., Lund, Gleerup, 1954-1955.
- Maiden, Martin, „Morphophonological innovation”, in *The Cambridge History of the Romance Languages* (în pregătire).
- Iulia Mărgărit și Victorela Neagoe, *Cercetări asupra graiurilor românești vorbite în nord-estul Bulgariei (regiunea Loveci)*, în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel (eds.), *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, 2000, p. 10-29.

- Orza, R., *Sufixele -ez și -esc în graiurile limbii române*, „Studii și cercetări lingvistice”, XXIII, 1978, p. 35-42.
- Papahagi, Tache, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Cultura Națională, 1925.
- Pușcariu, Sextil, *Studii istroromâne*, București, Cultura Națională, 1926.
- Rusu, Valeriu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984.
- Teaha, Teofil, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei Române, 1961.
- Zamboni, A., „Un problema di morfologia romanza: l’ampliamento verbale in -idio, -idzo”, *Quaderni patavini di linguistica*, II, 1981, p. 171-188.
- Zamboni, A., „La morfologia verbale latina in -sc- e la sua evoluzione romanza, appunti per una nuova via esplicativa”, *Quaderni patavini di linguistica*, III, 1983, p. 87-138.

„Empty” morphemes in the Romanian verb: further evidence for the morphological „Romanity” of Romanian

Romanian has a central role in illuminating the nature of the verbal „augments” present in various Romance languages, and represented in Romanian by -ez and -esc. It is argued that despite the semantic and morphosyntactic vacuity of these elements, they constitute autonomous elements of morphological structure whose diachronic behaviour suggest that they possess a special kind of „intramorphological” meaning.